

РІВНІ ТА КРИТЕРІЇ МЕТОДОЛОГУВАННЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ ЗДІЙСНЕННІ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

Анатолій ФУРМАН

професор, доктор психологічних наук,
академік-секретар АН вищої школи України,
директор Інституту експериментальних систем освіти
та НДЦ “Економіка вищої освіти”,
завідувач кафедри соціальної роботи
Тернопільського державного економічного університету
Copyright © 2005

На тлі конструктивного наукового аналізу наявного стану розвитку методологічного знання виокремлюється явище методологування як надскладна професійна діяльність. Уперше пропонується шестирівнева модель критеріально обґрунтованого здійснення такого методологування, котра, хоч і ґрунтується на тематизмах і концептах системно-миследіяльничої методології, все ж по-новому описує сучасний світ методології науки. У такий спосіб методологічний професіоналізм обіймає повний спектр форм миследіяльничого зреалізування методолога: від специфічних аналізу, рефлексії, розуміння і мислення до методологічних роботи і діяльності. Крім того, встановлюються модульні зв'язки між заданими рівнями та відповідними їм критеріями. У результаті повно аргументується ідея багаторівневості і багатокритеріальності методологування як професії.

Прикладна методологія як спосіб виконання людиною будь-якої діяльності існувала до виникнення науки як особливої, історично перехідної, форми організації знань і мислення. Тому, на думку Г.П. Щедровицького, остання виникає всередині цієї методології, а не сама собою, причому з'являється порівняно пізно – у XVII столітті, коли створюється онтологічна картина природи й Галілео Галілей

*Дослідження здійснене в рамках індивідуальної теми “Теоретико-методологічне і проектно-експериментальне обґрунтування модульно-розвивальної освіти як соціокультурної інноваційної оргсистеми” (Шифр: ІЕСО-1.1-Ф), затвердженої Тематичним планом науково-дослідної та інноваційно-методичної роботи ІЕСО та НДЦ “Економіка вищої освіти” на 2005–2009 роки

відкриває дві науки механіки [10, с. 8–11]. Але в логіці реального історичного поступу людства все було навпаки: лишень після “Роздумів про метод” Декарта і “Нового Органона” Ф. Бекона методологія стала обов’язковим компонентом спочатку наукових пошуків, а поступово й усіх інших форм людської діяльності. Так постає й набуває надуманої всезагальності *науковий підхід* чи *метод*, котрому притаманні такі об’єктивні складові: 1) наявність ідеального об’єкта, 2) вичленення з цього об’єкта предмета наукового пізнання, 3) обґрунтування способу, або методу дослідження, 4) проведення експерименту як практики виняткового типу [7, с. 5]. У результаті сьогодні *реальному світу* щоденної практики життя і конкретної мислєдіяльності людей у формі науки як сфери суспільного виробництва і специфічного соціального інституту протистоїть *світ ідеальних сутностей* з його могутніми засобами пізнання і мисленнєвого конструювання неявиких – невидимих і навіть неможливих – законів наскрізь утаємниченої безодні-реальності [див. 5, с. 4].

Методологія як учення про структуру, логічну організацію, способи і засоби діяльності, а також про понятійно-категоріальний апарат разом із формами і методами досягнення тих чи інших завдань дослідження, суб’єктно уможливується на індивідуальному чи колективному рівні як специфічна, вочевидь надскладна і багатопредметна, професійна діяльність – *методологування*. Хоча останнє тісно й пов’язане з *типом філософування* (щонайперше виділяють східне і західне, класичне, некласичне і постнекласичне), все ж має свої особливості, що безпосередньо залежать від конкретної науково-методологічної школи. І це зрозуміло чому, адже будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, а й *методологічний зміст*, тому що спричинює критичний перегляд наявного понятійного апарату, концептів і підходів, норм і засобів інтерпретації досліджуваного матеріалу. Ось чому за кожною, а тим більше теоретичною чи інноваційною, діяльністю, мов тїнь за освітленим рухомим об’єктом, слїдує *метод*, тобто спосіб досягнення її упредметненої мети, а самій цїй діяльності притаманна *методологічність*, котру треба належним чином об’єктивувати і відрефлексувати. У такий спосіб *методологія науки*, завдяки аналітико-рефлексивному вивченню низки конкретних науково-дослідницьких діяльностей, соціально утверджується як одна з фундаментальних форм самопізнання і самотворення цієї, найбільш інтелектуальної й переважно нематеріальної, сфери суспільного виробництва.

Задля вичерпної проблематизації вище сформульованих тематизмів звернемося до альтернативного типу методологування – *системно-мислєдіяльнїсної методології* (СМД-методології), що розроблена школою Г.П. Щєдровицького [2; 4; 8]. Вона, по-перше, усвідомлено відділяється від логіки, теорії пізнання, філософії і науки в цілому; по-друге, обґрунтовується як новий синтетичний спосіб мислення; по-третє, створює технологію синтезу різнопредметних знань і нові конфігурації із знаннєвих комплексів різного дисциплінарного походження; по-четверте, спрямована не на окремі науки і види діяльності, а на весь універсум людської діяльності; по-п’яте, оголошує мегатенденцією сучасної культури

методологізацію усіх можливих сфер цієї діяльності; по-шосте, програмує і розповсюджує методологічний спосіб мислення у просторі реальної соціальної взаємодії (робота методологічного гуртка, відповідні семінари і публічні лекції); по-сьоме, програмує і зреалізовує практику організаційно-діяльничих ігор (ОДІ); по-восьме, узагальнює ОДІ як метод розвитку колективної мислєдїяльностї; нарештї по-дев'яте, організовує методологічне співробітництво як міжпрофесійний соціокультурний рух, а також перші методологічні лабораторії, журнал, альманах. У будь-якому разі *професійне методологування* тут здійснюється в ситуаціях розриву у системі попередньої і нової діяльностей чи мислєдїяльностей і містить дослідження, критику, нормування і власне *методичну роботу*. Відтак методологування як діяльність: а) взаємодоповнює опис (до минулого) і проектування (до майбутнього) у створенні нових засобів мислення і діяльності; б) поєднує три поси мислєдїяльностї: соціально організоване і культурно закріплене *колективне мислєдїяння*, поліпарадигмальну мислєкомунїкацію і чисте мислення, яке розгортається в невербальних схемах; в) діяльно виявляється, оформляється та організується на підґрунті і завдяки *рефлексії* як специфічного механїзму розвитку діяльностї, котрий зумовлює вицленення структурних новоутворень-засобів, що їй знаменують кроки такого розвитку.

Конкретно окреслені типи методологування (сциєнтистське і системно-мислєдїяльнїсне), на наше переконання, не стїльки заперечують чи виключають один одного, скїльки взаємодоповнюють і навіть в окремих змістових сегментах взаємозбагачують відмінною мисленнєвою інтенційнїстю, зреалїзовуючи в багатоваріантних аспектах суспїльного життя різні програми діяльно-наукового пізнання і перетворення свїту. Крім того, вони не лише проблематизують сутнїсть методологічної роботи, а й вказують на онтологічну наявнїсть різного за масштабнїстю і досконалїстю **методологічного професїоналїзму**, котрий оргдїяльнїсно формовиявляється у різних рівнях методологування. Рефлексивне виокремлення останнїх, а також критичний аналіз категорїального апарату відповідних літературних джерел [1; 2; 3; 4; 8; 9] дали змогу побудувати *шестирівневу модель методологування* як професїйної діяльностї специфічного, надскладного типу ковітально-мисленнєвого зреалїзування людини в метасистемі суспїльного виробництва (наука, економіка, культура, право, освіта, дозвілля тощо) (*рис.*).

Характерними особливостями цієї моделї є: 1) *метаметодологічний план* мисленнєвого осягнення сутностї методологічних конструктів (передусім категорій) у їхніх зв'язках і взаємозалежностях; 2) *логіка розгортання* методологічного професїоналїзму (як генеральна, так і ситуативна), що організується як нарощування засобів, процедур, технїк і мислєсхем від першого рівня до шостого, а відтак символїзує ускладнення та розширення актуального простору методологування; 3) *відносна автономнїсть* рівнів методологічної діяльностї, що зумовлена таким фактом: за кожним із них об'єктивується своя специфічна дїйснїсть, де перші три відображаються між собою та специфічно поєднуються на трьох

Рис.

Модель методологування як метасистема професійної діяльності

наступних з допомогою механізмів переоформлення та інтегрування, а в системній сукупності інтенційно спрямовані до межі абсолютної методологічної досконалості – *чистого мислення*, котра у просторі пізнавальної творчості тотожна *теоретичному мисленню*; 4) змістове підтвердження кожного рівня специфічним *критерієм* як мірилом достовірності здійснюваних методологічних дій-інтенцій, їх відповідності об’єктивній логіці розгортання-постання дійсності; 5) деталізоване зреалізування ідей і принципів відомої *схеми колективної мислєдїяльності* Г.П. Щєдровицького [див. 8, с. 286–293] як базового засобу вітапрактичного здійснення методологічної роботи на трьох взаємозалежних поясах (соціально організованого колективного мислєдїяння, думки-комунікації, котра виявляється й закріплюється у словесних текстах, і чистого мислення, яке розгортається в невербальних схемах, формулах, графіках, таблицях, картах, діаграмах і т. ін.).

Очевидно, що аргументоване обґрунтування як вище окреслених, так і не названих особливостей запропонованої моделі виходить за стислий формат цього повідомлення, потребує окремого, більш ґрунтовного і логічного, висвітлення. Тому обмежимося дотичним аргументуванням модульних зв'язків між встановленими рівнями методологування та їх відповідними критеріями.

У царині науки *предметом методологічного аналізу*, як відомо, є не створення нової теорії, а дослідження загальної структури і типології наявних методів дослідження, з'ясування тенденцій і напрямків їх розвитку, а також проблема взаємозв'язку різних методів, методологем і підходів у процесі наукової творчості. Саме ґрунтовність такого аналізу в кінцевому підсумку й визначає докорінну зміну точки зору професійного науковця: замість того, щоб обговорювати той об'єкт, що пізнається у предметі, він починає *вивчати те, як сам мислить*, якими поняттями користується, які пізнавальні ситуації є у предметі аналізування, яких принципів і правил дотримується та які засоби і способи задіює при цьому. Відтак зародження методологічного аналізу даються цим *мисленнєвих поворотом* – зміною предметного погляду від об'єкта до діяльності з ним і мислення про нього. І коли ця зміна реально відбувається, то вона закономірно спричинює розгортання *методологічної рефлексії*, котра вимагає піти далі – від певної мислєдїї до виходу в рефлексивну позицію, тобто подивитися на себе як діяча, з боку, уявити, що, власне, ти робив. У такий спосіб методолог зосереджується на *рефлексивно-мисленнєвому напруженні*, котре не лише відіграє критеріальну роль на цьому рівні методологування, а й дає змогу побачити все багатство змісту як у ретроспективі, так і в перспективі. Тому рефлексія, вичерпуючи зміст діяльності на противагу абстрактному мисленню, до межі конкретна і суто суб'єктивна та повна хвилювань. Більше того, вона організує наш простір і час і “врешті-решт наше бачення власного життя, створює структуру нашої життєдіяльності... Одиницею є не дія, а дія плюс наступне рефлексивне продумовування, наше переживання: як я діяв і що відбувалося?” [3, с. 43–44]. Звідси зрозуміло, чому методологічна рефлексія діє як об'єктивний механізм розвитку діяльності: від неможливості цілепокладання через усвідомлення розпредмечених форм діяльності та її функціонального збагачення до пошуку адекватних засобів-новоутворень прийнятної розв'язку системних проблем. Саме “з її допомогою новоутворення в матеріалі мислення можуть бути усвідомлені, функціоналізовані й описані як засоби, що розв'язують проблемну ситуацію” [4, с. 925].

На третьому рівні методологування на перший план виходить *методологічне розуміння*, де його критерієм є “здатність методолога відтворювати без спотворень думку опонента і передбачати її можливе продовження” [2, с. 30]. Це вимагає активної ситуативної участі в діалозі та дискусії, котрі стимулюють свідоме створення методологом певних ідеалізацій результатів колективної роботи. Тоді його власна свідомість організується у вигляді топів (просторових зон) або фасет (зон, що мають функціональне призначення), котрі продукують *нерозуміння*, тобто

пустоту в усвідомленні, яку не можна заповнити знанням чи звести до наявних уявлень. Таке нерозуміння робить свідомість методолога проблемною, котра *депроблематизується* шляхом переведу утвореної фасети в топи, тобто у структуру просторових місць, і в такий спосіб переходу інтенційної свідомості спочатку від нерозуміння до розуміння з усвідомленням того, чого саме він не осягає, а потім, на підґрунті постання все більш глибинного розуміння, – до *методологічного мислення*, котре становить домінуючу сутність вищого, четвертого, рівня методологування. І це має логічне пояснення, адже інтенційно-діяльний рух-поступ такого конструктивно зорієнтованого мислення здійснюється не в пустоті, а в складноорганізованому смислово полі – *полі розуміння*, яке формується за умов дискусії і комунікації методолога з колегами і представниками інших наук. “Саме методологічне мислення, – пише Ю.В. Громико, – є дуже цікавим організмом, котрий, прагнучи виробити і сформувавши нове бачення складного об’єкта, в якийсь момент раптом починає виробляти уявлення про самого себе, “повертається” від розгляду об’єкта до рефлексії і розуміння самого мислення. Подібна зміна інтенціональної спрямованості свідомості, організованого відповідно до принципів методологічного мислення з об’єкта на мисленнєву діяльність, вельми часто зреалізовується у проблемній ситуації, коли уявлення про об’єкт сформувати не вдається. У цьому випадку важливим є аналіз засобів мислєдїяльності, спрямованої на визначення і з’ясування відсутніх, недостатніх для розв’язання задачі засобів, які треба сконструювати” [2, с. 29].

Отже, зазначені проміжні рівні методологування співорганізовані у такий спосіб, що між ними, за умов належної *методологічної професійності*, налагоджується відкритий системний зв’язок, що як певний значущий продукт методологічної роботи уможлиблюється на відповідних семінарах, диспутах, конференціях. “При цьому функція розуміння стосовно мислення полягає в тому, щоб постачати останньому матеріал для організації і конструктивної переробки, втручаючись в усе нові професійно-предметні сфери. Функція мислення щодо розуміння полягає у позначенні того, що є проблемним, які мисленнєві засоби в даний час у людства відсутні” [2, с. 30]. Так і методолог фатально задає *формат подвійності* свого професійного життя: він одночасно живе в соціальному світі і в культурі.

Методологічна робота, поряд з *методологічною діяльністю*, не випадково характеризує один із двох вершинних рівнів професійного методологування. Вона становить не лише *сутнісне ядро СМД-методології* (у 1981 році Г.П. Щедровицький дав їй характеристику за шести ознаками), а й чітко відмежовує від філософської, теоретичної, методичної видів робіт, пояснює відмінності між різними типами знань, науковими знаннями і рефлексивними, різними предметними позиціями у виробленні об’єктивних знань, нарешті між схемами об’єкта діяльності та схемами самої діяльності в індивідуальній та колективній мислєдїяльності [див. 1, с. 8–25; 7, с. 30; 8, с. 95–101; 9, с. 35–39]. Серед основних рис називаються такі:

1) методологічна робота не є дослідницькою у “чистому вигляді”; вона містить також критику і схематизацію, програмування і проблематизацію, конструювання і проектування, онтологічний аналіз і нормування; її суть полягає не стільки у пізнанні, скільки у *створенні методик і проектів, у творенні заново*; тому вона обслуговує весь універсум людської діяльності *проектами і приписами*, що перевіряються не на істинність, а на можливість реалізації;

2) методологія відрізняється від методики тим, що *до межі насичена знаннями*, й обіймає чітко відмежоване рафіноване дослідження, котре підпорядковане *нормуванню* у єдності з *проектуванням* і *критикою* як складовими методологічного мислення;

3) методологія розширює науковий підхід, створюючи *композиції із знань різного типу* і підтримуючи лінію на розрізнення типів знання й відповідних їм типів мислення, надаючи підґрунтя для такого розрізнення; вона створює і використовує *знання про знання*, плекаючи саму себе;

4) методологія поєднує знання про діяльність і мислення зі знаннями про об’єкти цієї діяльності та мислення, безпосередньо *об’єктивні знання з рефлексивними*; саме у способах такого поєднання й закладена найважливіша особливість методології, що задає *логіку рефлексії*;

5) методологія враховує відмінності та *множинності позицій* діяча стосовно об’єкта, що веде до роботи з *різними уявленнями* про одне і те ж як характерної риси мислєдїяльності; лише після цього ставиться питання про реконструкцію об’єкта в тому вигляді, у якому він існує “насправді”, не забуваючи про те, що онтологічне уявлення справжнє лише з історично обмеженого погляду, а тому треба зв’язувати між собою всі типи знання і поперемінно приписувати їм *індекс об’єктивності*;

6) у методології об’єднання знань відбувається не за схемами об’єкта, а за *схемами самої діяльності* шляхом фокусування професіоналами своїх уявлень, участі в єдиній кооперації та мисленнєвій обробці окремо взятого об’єкта методологування; відтак у методологічній роботі виробляється як онтологічне уявлення щодо структури професійно-кооперативної діяльності, так і аналогічне уявлення про об’єкт діяльного мислення-перетворення.

Таким чином, “методологічна робота спрямована не на природу як таку, а на мислєдїяльність та її організованості, причому останні мають ніби подвійне існування: один раз як елементи і компоненти мислення та діяльності, а другий – як незалежні атомарні утворення (здебільшого штучно-природничі), що розмножені в різних формах і пов’язані між собою процесами мислєдїяльності” [9, с. 38]. Щоб професійно працювати із знаннями різних типів (про діяльність, про об’єкти) треба розробляти *логіку рефлексії*, синтетично обіймаючи при цьому й методологічну рефлексію, і методологічне розуміння, і методологічне мислення з його критерієм “чистоти-досконалості”.

Охарактеризований мегарівень методологування – це реальне культурно-історичне досягнення СМД-методології, котре не підлягає сумніву і має бути прийняте як певний *еталон сучасної методології* наукових досліджень. Однак у

цій, фактично найпрогресивнішої, версії методологування почасти ототожнюються методологічна робота і методологічна діяльність, що, на наш погляд, невіправдано, оскільки тут мовиться, хоча й про близькі, проте якісно відмінні рівні методологічного професіоналізму.

По-перше, діяльність, порівняно з роботою, має набагато складнішу структуру як одна з *окультурених форм життєактивності*; зокрема, у своїй структурно-функціональній даності вона специфічним чином взаємопов'язує мотив, ідею, ідеал, цінності, мету, засаду, матеріал, зміст, засоби, вихідний об'єкт, спосіб самоздійснення, проблему, здібності людини, знання, норми або стандарти, механізм розиткового перебігу, продукти.

По-друге, діяльність як *соціокультурне утворення* з певними взірцями і нормами інтегрує у своїй логіко-змістовій організації закони, що належать як історії (соціуму), так і культурі; тому виявлення норм і зразків діяльності дає змогу аналізувати її з погляду організації простору культури, а опис умов та особливостей реалізації цих норм і зразків – з позиції облаштування соціальної ситуації; іншими словами, культура утворює вищі досягнення діяльності, а суспільне життя – характеризує певну повноту реалізації цих досягнень.

По-третє, діяльність – це також *філософська і методологічна категорія* з максимальним логічним обсягом поняття, що використовується в науці як універсальний пояснювальний принцип; інституалізація методології як особливої діяльності (Г.П. Щедровицький, Н.Г. Алексеев, О.С. Анісімов та ін.) здійснена в результаті дослідження мислення як діяльності, де її об'єктом і предметом стала сама ця мислєдіяльність; у цьому сенсі методологія є системою наук про здійснення діяльностей.

По-четверте, методологічна робота і методологічна діяльність природно різняться *базовими критеріями* (див. рис.): якщо для першої основоположним мірилом є *культурність* у квітальному вимірі методологування, то для другої – *професіоналізм*, причому такий, котрий завдяки методологічній діяльності забезпечує розвиток різноманітних діяльнєсних систем, що постають як предмет усвідомленого мисленнєвого перетворення разом із формами та умовами їхнього життя-функціонування.

Загалом є підстави вважати, що *прибічниками СМД-методології* започаткована рефлексія окреслених моментів *вершинного професійного методологування*. Про це наочно свідчить висновок Ю.В. Громико: “Змінюється погляд на методологію. Предметом аналізу стає не лише методологічне мислення, а й методологічна діяльність. Вона виявляється синтетичною, тією, котра поєднує у собі кілька різних типів діяльності: дослідження, проєктування, управління, конструювання знаннєвих систем і т. ін” [2, с. 32–33].

Безсумнівно, що здійснена нами методологічна розвідка є лишень обґрунтуванням самої *ідеї багаторівнєвості та багатокритеріальності методологування* у царині професійної науки. Потрібно надалі детально охарактеризувати

кожний з рівнів на предмет їх логіко-змістового та оргтехнічного наповнення, програмувально-проектних і засобово-мисленневих можливостей та обмежень. Але найголовніше для нас – “вмонтувати” запропоновану модель у складний механізм вітакультурної методології як її доречну деталь авторського методологування.

1. Анисимов О.С. Методология: функция, сущность, становление (динамика и связь времен). – М.: ЛМА, 1996. – 380 с.
2. Громыко Ю.В. Московская методологическая школа: социокультурные условия возникновения, идейное содержание, проблемы развития // Вопросы методологии. – 1991. – №4. – С. 21–39.
3. Путеводитель по методологии Организации, Руководства и Управления: Хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого. – М.: Дело, 2003. – 160 с.
4. СМД-методология // Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 923–926.
5. Фурман А. Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв’язання складних проблем // Інститут експериментальних систем освіти. – Вип.4. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 4–7.
6. Фурман А. Система інноваційної освітньої діяльності модульно-розвивальної школи та її комплексна експертиза // Психологія і суспільство. – 2005. – №2. – С. 29–76.
7. Фурман А.В. Методологія наукових досліджень: Модульно-розвивальний підручник. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 40 с.
8. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. – М.: Шк. Культ. Политики, 1995. – 760 с.
9. Щедровицкий Г. Методологічна організація системно-структурних досліджень і розробок // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 30–49.
10. Щедровицкий Г. Методологічна організація сфери психології // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 7–24.

Надійшла до редакції 31.03.2005